BO‘LAJAK SPORT HAKAMLARINING INGLIZ TILIDAGI KASBIY MULOQOT KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Ibragimova Nasiba Maxmanazarovna
O‘zDJTSU Sport psixologiyasi,
pedagogika va tillar kafedrasi dotsenti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23437983

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo‘lajak sport hakamlarining ingliz tilidagi kasbiy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishning pedagogik va metodik jihatlari yoritilgan. Sport musobaqalarida hakamlik faoliyatining kommunikativ xususiyatlari, kasbiy terminologiyani o‘zlashtirish, qarorlarni tushuntirish va nizoli vaziyatlarda muloqotni boshqarish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, talabalarning kasbiy kommunikativ kompetensiyasini baholash mezonlari ishlab chiqilgan.
Kalit so‘zlar: sport hakami, kasbiy muloqot, ingliz tili, kommunikativ kompetensiya, sport terminologiyasi, ESP, vaziyatli ta’lim, rolli o‘yin, nizolarni boshqarish.

Abstract. This article examines the pedagogical and methodological aspects of developing professional communication skills in English among prospective sports referees. It analyzes the communicative aspects of refereeing in sports competitions, the acquisition of professional terminology, the explanation of refereeing decisions, and the management of communication in conflict situations. Furthermore, criteria for assessing students’ professional communicative competence are proposed.
Keywords: sports referees, professional communication, English language, communicative competence, sports terminology, ESP, scenario-based learning, role-play, conflict management.

Zamonaviy sportning xalqaro miqyosda rivojlanishi sport mutaxassislaridan nafaqat yuqori kasbiy mahorat, balki xorijiy tillarda samarali muloqot qila olish qobiliyatini ham talab etmoqda. Xalqaro musobaqalarda ishtirok etadigan sportchilar, murabbiylar, hakamlar va tashkilotchilar o‘rtasidagi axborot almashinuvi musobaqaning tartibli tashkil etilishi va professional munosabatlarning shakllanishida muhim ahamiyatga ega.

Sport hakamining faoliyati o‘yin qoidalarini bilish va qaror chiqarish bilan cheklanmaydi. Hakam musobaqa davomida o‘yinchilarni ogohlantirishi, qoidabuzarliklarni tushuntirishi, murabbiylarning savollariga javob berishi va bahsli vaziyatlarda muloqotni nazorat qilishi kerak. Bunday vaziyatlarda qisqa, aniq va vaziyatga mos ifodalardan foydalanish kasbiy faoliyatning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Sport oliy ta’lim muassasalarida ingliz tili ko‘pincha umumiy til ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltiriladi. Biroq kelajakda xalqaro musobaqalarda faoliyat yuritishi mumkin bo‘lgan hakamlar uchun umumiy lug‘at va grammatik bilimlarning o‘zi yetarli emas. Ular sportga oid terminlarni to‘g‘ri qo‘llash, qarorlarni izohlash, muloqotdagi keskinlikni kamaytirish va professional ohangni saqlashni ham o‘zlashtirishi kerak.

Bo‘lajak sport hakamlarining ingliz tilidagi kasbiy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik yondashuvlarni tahlil qilish va amaliy metodik modelni taklif etishdan iborat. “Muloqot jarayonida kamida ikki kishi og‘zaki yoki yozma axborot almashinuvida ishtirok etadi, bunda fikrni ifodalash va uni qabul qilish navbatma-navbat amalga oshadi.”[1]

CEFR til kompetensiyasini faqat grammatik bilimlar bilan cheklamaydi. Unda og‘zaki muloqot, o‘zaro ta’sir, vaziyatga mos til ishlatish va ma’noni boshqa ishtirokchilarga tushunarli yetkazish kabi jihatlar ham e’tiborga olinadi [2; 3]. Ushbu yondashuv sport hakamlarini tayyorlashda muhimdir, chunki hakam til vositalarini real musobaqa vaziyatlarida maqsadga muvofiq qo‘llashi lozim.

Kasbiy kommunikativ kompetensiya — mutaxassisning muayyan kasbiy vaziyatda til vositalaridan maqsadga muvofiq, aniq va samarali foydalanish qobiliyatidir. Sport hakami uchun bu kompetensiya lingvistik bilimlar, sport qoidalariga oid terminologiya, pragmatik ko‘nikmalar va hissiy vaziyatlarni boshqarish qobiliyatining o‘zaro uyg‘unligini talab qiladi.

Bo‘lajak hakamlarning ingliz tilidagi kasbiy muloqotini quyidagi tarkibiy qismlarga ajratish mumkin.

Lingvistik kompetensiya. Sport terminlarini bilish, sodda va tushunarli gaplar tuzish, buyruq va ko‘rsatmalarni to‘g‘ri ifodalash hamda talaffuz aniqligini ta’minlashni qamrab oladi.

Pragmatik kompetensiya. Muayyan vaziyatda qanday ifoda ishlatish, qachon qisqa buyruq berish va qachon qarorni batafsil tushuntirish kerakligini anglashni anglatadi.

Interaktiv kompetensiya. O‘yinchilar, murabbiylar va boshqa rasmiy shaxslar bilan muloqot qilish, savollarga javob berish va suhbatni professional yo‘nalishda olib borishni o‘z ichiga oladi.

Konfliktni boshqarish kompetensiyasi. Norozilik yoki bahsli vaziyatlarda xotirjamlikni saqlash, hurmatli ohangdan foydalanish va muloqotning keskinlashuviga yo‘l qo‘ymaslik bilan bog‘liq.

Ushbu tarkibiy qismlar o‘zaro chambarchas bog‘liq. Masalan, hakam sport qoidasiga oid terminni bilishi mumkin, biroq uni keskin vaziyatda noto‘g‘ri ohangda ifodalasa, muloqot kutilgan natijani bermasligi mumkin. “Tildan foydalanish har doim turli shartlar va cheklovlarni belgilaydigan muayyan kontekstda amalga oshadi.”[2]Shu sababli til o‘rgatish jarayonida grammatik to‘g‘rilik bilan bir qatorda vaziyatga moslik va nutqning tushunarliligi ham rivojlantirilishi kerak.

ESP (English for Specific Purposes) yondashuvi ingliz tilini talabalarning kelajakdagi kasbiy ehtiyojlari bilan bog‘lab o‘qitishga asoslanadi. Sport hakamlari uchun bu yondashuv mashg‘ulot mazmunini umumiy mavzulardan sport qoidalari, hakamlik qarorlari, musobaqa jarayoni va professional muloqot vaziyatlariga yo‘naltirishni anglatadi.

Masalan, quyidagi inglizcha ifodalar sport hakamligiga oid mashg‘ulotlarda qo‘llanishi mumkin:

Please remain calm. — Iltimos, xotirjam bo‘ling.

The decision stands. — Qaror o‘z kuchida qoladi.

[1] Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Cambridge University Press, 2001, 4.4.3-bo‘lim.
[2] Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Cambridge University Press, 2001.

Please respect the decision. — Iltimos, qarorni hurmat qiling.

The match will resume shortly. — Musobaqa tez orada davom ettiriladi.

Please follow the rules of the game. — Iltimos, o‘yin qoidalariga rioya qiling.

Bu ifodalarni alohida yodlash bilan cheklanmaslik lozim. Talabalar ularni turli kontekstlarda qo‘llash, ohangini o‘zgartirish va muloqot ishtirokchisiga moslashtirishni mashq qilishi kerak.

Kasbiy terminologiyani o‘rgatishda sport turi ham hisobga olinishi zarur. Futbol, basketbol, voleybol, kurash yoki boshqa sport turlarida qo‘llanadigan terminlar va rasmiy ko‘rsatmalar bir-biridan farq qiladi. Shuning uchun mashg‘ulotlar muayyan sport turining qoidalari va tegishli federatsiyaning amaldagi terminologiyasiga moslashtirilishi maqsadga muvofiq.

Bo‘lajak hakamlarning kasbiy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishda vaziyatli ta’lim samarali metodik imkoniyatlardan biridir. Ushbu usulda talabalar oldindan tayyorlangan yoki real musobaqalardan olingan vaziyatlarni tahlil qiladi va ularga ingliz tilida munosabat bildiradi.

Masalan, o‘qituvchi quyidagi vaziyatni taklif etadi: musobaqa davomida o‘yinchi hakamning qaroriga norozilik bildiradi. Talaba hakam rolida qarorni qisqa, aniq va hurmatli shaklda tushuntirishi kerak. Boshqa talabalar o‘yinchi, murabbiy yoki kuzatuvchi vazifasini bajaradi.

Bunday mashg‘ulotlar uchta asosiy bosqichda tashkil etilishi mumkin:

1. Tayyorgarlik: vaziyatning mazmuni, zarur terminlar va mumkin bo‘lgan kommunikativ ifodalar bilan tanishish.

2. Simulyatsiya: vaziyatni ingliz tilida sahnalashtirish, qaror bildirish va muloqotni boshqarish.

3. Refleksiya: ishtirokchilarning nutqini tahlil qilish, muvaffaqiyatli ifodalarni aniqlash va takomillashtirish zarur bo‘lgan jihatlarni muhokama qilish.

Rolli o‘yinlarning asosiy afzalligi shundaki, ular tilni sun’iy mashq doirasidan chiqarib, kasbiy faoliyatga yaqin vaziyatda qo‘llash imkonini beradi. Bunda talabalar faqat nima deyishni emas, balki qanday ohangda, qachon va qanday maqsadda gapirishni ham o‘rganadi.

Sport musobaqalarining videoyozuvlari hakamlikdagi kommunikativ vaziyatlarni o‘rganish uchun foydali o‘quv manbasi bo‘la oladi. Talabalar videoni tomosha qilib, hakamning ko‘rsatmalari, tana tili, ovoz balandligi va muloqotning vaziyatga mosligini tahlil qiladi.

O‘qituvchi videoni ayrim qismlarda to‘xtatib, talabalar oldiga quyidagi savollarni qo‘yishi mumkin:

Hakam qanday qaror bildirdi?

Uning ko‘rsatmasi tushunarli bo‘ldimi?

O‘yinchining savoliga qanday javob berish mumkin edi?

Vaziyatni keskinlashtirmasdan tushuntirish uchun qaysi iboradan foydalanish mumkin?

Shundan so‘ng talabalar o‘zlarining qisqa videomurojaatlarini yozib, hakam sifatida qarorni ingliz tilida izohlaydi. Videolarni qayta ko‘rish talaffuz, nutq sur’ati, aniqlik va noverbal muloqotni tahlil qilishga yordam beradi.

Raqamli lug‘atlar, interaktiv testlar va elektron kartochkalardan ham foydalanish mumkin. Biroq o‘quv materiallari ishonchli sport manbalariga asoslanishi, terminlar esa tegishli sport turi qoidalari bilan muvofiqlashtirilishi kerak.

Bo‘lajak sport hakamlarining ingliz tilidagi muloqotini baholashda faqat grammatik xatolar soniga tayanish yetarli emas. Hakamning asosiy vazifasi — qaror yoki ko‘rsatmani o‘z vaqtida va tushunarli yetkazish. Shu sababli baholash ko‘p mezonli yondashuvga asoslanishi lozim.

Tavsiya etiladigan mezonlar:

1. Nutqning tushunarliligi: ko‘rsatma yoki qarorning mazmuni tinglovchiga aniq yetkazilishi.
2. Terminologik aniqlik: sport turiga mos atama va ifodalardan foydalanish.
3. Vaziyatga moslik: tanlangan ifodaning kommunikativ maqsadga muvofiqligi.
4. Muloqotni boshqarish: savollarga javob berish, norozilikni tinglash va suhbatni professional doirada saqlash.
5. Talaffuz va ravonlik: fikrni ortiqcha pauzalarsiz, tinglovchi tushunadigan tarzda ifodalash.

Har bir mezon 1 dan 4 gacha bo‘lgan shkala asosida baholanishi mumkin: 1 — boshlang‘ich, 2 — rivojlanayotgan, 3 — yetarli, 4 — yuqori daraja. Bu shkala maqolada taklif etilgan metodik vosita bo‘lib, undan foydalanishdan oldin mezonlarni o‘qituvchilar bilan muvofiqlashtirish va baholashning ishonchliligini tekshirish tavsiya etiladi.

Bo‘lajak sport hakamlarining ingliz tilidagi kasbiy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish sport ta’limining amaliy ahamiyatga ega yo‘nalishlaridan biridir. Xalqaro musobaqalarda hakamning faoliyati sport qoidalarini bilish bilan bir qatorda, qarorlarni aniq tushuntirish, turli ishtirokchilar bilan professional munosabat o‘rnatish va bahsli vaziyatlarda muloqotni boshqarish qobiliyatini ham talab qiladi.

Maqolada tahlil qilingan ilmiy yondashuvlar asosida quyidagi xulosalar chiqarildi.

Birinchidan, ingliz tilini kasbiy yo‘naltirilgan tarzda o‘qitish bo‘lajak hakamlarning til ehtiyojlarini real faoliyat bilan bog‘lash imkonini beradi.

Ikkinchidan, vaziyatli ta’lim va rolli o‘yinlar o‘quvchilarning ingliz tilidagi qaror bayoni, tushuntirish va nizoli vaziyatlarda muloqot qilish ko‘nikmalarini mashq qilishga xizmat qiladi.

Uchinchidan, video tahlil va refleksiv mashg‘ulotlar nutqning tushunarliligi, professional ohang va noverbal muloqotni anglash imkoniyatlarini kengaytiradi.

To‘rtinchidan, kommunikativ kompetensiyani baholashda grammatik to‘g‘rilik bilan bir qatorda terminologik aniqlik, vaziyatga moslik va muloqotni boshqarish ko‘nikmalari ham hisobga olinishi lozim.

Kelgusida taklif etilgan modelni turli sport yo‘nalishlarida tajriba-sinovdan o‘tkazish, boshlang‘ich va yakuniy natijalarni qiyoslash hamda baholash mezonlarining ishonchliligini tekshirish maqsadga muvofiq. Bunday tadqiqotlar sport hakamlarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda ingliz tili ta’limining amaliy imkoniyatlarini chuqurroq aniqlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Cunningham, I., Simmons, P., & Mascarenhas, D. Skilled Interaction: Concepts of Communication and Player Management in the Development of Sport Officials. International Journal of Sport Communication, 7(2), 166–187. 2014.
2. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment — Companion Volume. Strasbourg: Council of Europe. 2020.

3. Council of Europe. (n.d.). CEFR Descriptors. https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages/cefr-descriptors
4. Cunningham, I., Boyer, S., Mascarenhas, D., & Rix-Lièvre, G. (2026). Between the Lines: Players' Preoccupations When Communicating with Sports Officials. Qualitative Research in Sport, Exercise and Health, 18(5), 588–604.
5. Avugos, S., MacMahon, C., Bar-Eli, M., & Raab, M. (2021). Inter-individual Differences in Sport Refereeing: A Review of Theory and Practice. Psychology of Sport and Exercise, 55, Article 101926.